

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ **з використання гендерно чутливої мови** **в системі Національної поліції України**

Ці методичні рекомендації встановлюють загальні вимоги до використання поліцейськими / державними службовцями та працівниками Національної поліції України (далі – працівниками НПУ) гендерно чутливої мови в структурних підрозділах центрального органу управління поліції, територіальних (міжрегіональних) органах, закладах та установах, що належать до сфери управління Національної поліції України (далі – система НПУ) з метою дотримання законодавства України у сфері забезпечення гендерної рівності та протидії дискримінації, зокрема: Конституції України, Законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 року № 752-р, враховуючи вимоги Правил етичної поведінки поліцейських, затверджені наказом МВС України від 09.11.2024 № 1179, зареєстровані в Міністерстві юстиції України від 06 грудня 2016 р. за № 157/29706.

1. У цих Методичних рекомендаціях терміни вживаються в таких значеннях:

гендерна асиметрія мови – нерівномірність, непропорційність відображення у мові жінок і чоловіків;

гендерні стереотипи – сформовані та узагальнені уявлення й переконання про те, якими є і як поведуться люди різних статей;

гендерно чутлива мова – мова, в якій відсутні прояви сексизму та мізогонії і в якій використовуються фемінітиви;

мова ненависті – будь-яка комунікація у мові, письмі чи поведінці, що є агресивною або такою, що використовує принизливі чи дискримінаційні висловлювання стосовно особи чи групи осіб просто на основі того, ким вони є;

мізогінія - зневага і ненависть до жінок, яка лежить в основі сексизму;

мовний сексизм – дискримінація за статтю в мові (упередженість проти жінок, оформлена мовними засобами. може також використовуватися для приниження чоловіків через порівняння з жінками);

стереотипи – своєрідні загальноприйняті в соціумі штампи, якими люди оперують у спілкуванні, яких дотримуються в діяльності, поведінці, стосунках;

фемінітиви – слова жіночого роду парні аналогічним поняттям чоловічого роду (які зазвичай використовуються до всіх людей незалежно від їхньої статі) (маскулінітивам), від яких вони утворюються суфіксально; іменники жіночого роду, які позначають жінок, утворені від однокорінних іменників чоловічого роду, що позначають чоловіків, і є парними до них.

2. До основних принципів гендерно чутливої мови належать:

інклюзивність – мова має відображати різноманіття та бути включною для всіх, незалежно від їхньої статі;

рівність – мовне спілкування повинно сприяти рівності, уникати дискримінаційних виразів або стереотипів, пов'язаних із статтю;

видимість – важливо забезпечити рівну видимість жінок та чоловіків у мові, уникаючи невидимості будь-якої групи.

3. Механізми творення гендерно чутливої мови

Нижче наведено механізми творення гендерно-чутливої мови у відповідності з Українським правописом в новій редакції, розроблений Українською національною комісією з питань правопису, схваленим постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року № 437 (далі – Український правопис).

Для окремого називання осіб обох статей осіб різні мови використовують різні засоби.

Українська мова має для цих цілей такі механізми: використання наявних фемінітивів й утворенням нових; одночасним використанням паралельних форм жіночого і чоловічого роду; використання зрівняних форм слів, використанням збірних іменників та описових конструкцій.

Шляхами творення гендерно чутливої мови є стратегії фемінізації та статевої нейтралізації:

перша полягає в реформуванні мови шляхом послідовного вживання фемінітивів;

друга – у нейтралізації граматичного роду, зокрема завдяки збірним поняттям, словам спільного роду тощо.

Щодо звань НПУ фемінітиви не застосовуються у наказах і офіційній документації, в новинах і публіцистиці використання фемінітивів не заборонено.

3.1 Використання нейтральної лексики

Гендерно чутлива мова, також відома як «інклюзивна мова», використовується для уникнення стереотипів та недоліків, пов'язаних з традиційними гендерними ролями. Вона включає в себе використання слів та фраз, які виражають повагу до всіх осіб незалежно від їх статі.

Гендерно чутлива мова може включати в себе використання альтернативних форм слів, які не ґрунтуються на традиційних гендерних ролях. Це сприяє тому, щоб мова була менш андроцентричною (такою, що ігнорує жінок) та відповідала потребам і жінок, і чоловіків.

Наприклад використання «людина» або «особа» замість «чоловік» або «жінка»: «Ця людина є висококваліфікованим фахівцем у своїй галузі», використання «всі» або «усі» замість «чоловіки і жінки»: «Всі поліцейські мають право на відпустку». Це сприяє тому, щоб мова була більш відкритою для різних форм гендерної ідентичності та відповідала потребам різноманітних індивідів у суспільстві.

Додатково гендерно чутлива мова може включати в себе використання конструкцій, які уникатимуть стереотипів і заохочуватимуть рівність та включеність. Деякі з цих конструкцій включають використання «всіх» замість «дівчат» або «хлопців»: «Запрошуємо всіх поліцейських взяти участь у цьому заході», використання «кожен» замість «кожен чоловік» або «кожна жінка»:

«Кожен має право на свою власну думку та вільно виражати її». Такі підходи допомагають побудувати мовленнєве середовище, яке враховує різноманіття гендерних ідентичностей та сприяє інклюзивності та рівності.

Гендерно чутлива мова також може включати в себе використання зрівняних форм слів, які не вказують на конкретний гендер / гендерний напрям, або використання слів, які не можна замінити на слова, які не мають гендерної конотації.

Гендерна асиметрія мови виявляється насамперед в асиметрії означення чоловічого та жіночого роду. Більшість слів, які позначають жінку і чоловіка водночас (родові іменники і займенники), вживаються в чоловічому роді, що робить жінок «непомітними», оскільки викликають в уяві переважно чоловічі образи.

Наприклад, коли слово не стосується якоїсь конкретної статі, а означають жінку й чоловіка водночас: «заступник», «працівник», «керівник», «стажист».

Додатковою стратегією гендерно чутливої мови є уникання використання гендерно зумовлених стереотипів та упереджень. Це означає уникати використання слів або фраз, які можуть викликати неправильне уявлення про особу на підставі її статі або гендерної ідентичності.

Наприклад, уникнення використання упереджених асоціацій з ролями чоловіків та жінок: «Управління департаментом потребує якостей лідера, а не обов'язково чоловіка або жінки», уникнення використання стереотипних характеристик у мові: «У цьому відділі кожен може вносити свої унікальні перспективи, незалежно від статі або гендерної ідентичності». Це сприяє створенню атмосфери поваги, рівності та інклюзії у спілкуванні, де кожна особа відчуває себе поважною та визнаною незалежно від її гендеру чи статі.

Також стратегією гендерно чутливої мови є уникання використання гендерних стереотипів, що ґрунтуються на зовнішності, поведінці, емоційному стані, професії та функціональних обов'язках.

Наприклад, стереотипами є: чоловіки сприймаються як маскулінні, владні, незалежні, агресивні, домінуючі, активні, сміливі, неемоційні, зухвалі, прогресивні і мудрі; жінок сприймають як залежних, сумирних, слабких, емоційних, чутливих, ніжних, мрійних, тендітних, берегинь домашнього

вогнища, дбайливих господинь, дружин, матерів тощо.

Ще однією важливою стратегією є збагачення мовлення різноманітними формами виразності, які відображають гендерну різноманітність і виходять за рамки традиційних уявлень про стать. Деякі з таких форм включають використання гендерно нейтральних або вільних від статі термінів, які не асоціюються з жодною конкретною статтю.

Такий підхід допомагає створити мовленнєву практику, яка відображає багатофакторність гендерної ідентичності та сприяє включеності різних гендерних груп у мовленнєвому просторі.

Наприклад, «Лідер команди виявив вражаючі керівницькі якості»,

Також порушенням у спілкуванні є використання мови ненависті (мови ворожнечі), що використовує принизливі чи дискримінаційні висловлювання стосовно особи чи групи осіб просто на основі того, ким вони є.

Публічно висловлена мова ворожнечі вважається дуже небезпечною й підлягає покаранню. У Кримінальному кодексі України передбачено такі види покарання за мову ворожнечі, як штраф або позбавлення волі. Злочин вважається мовою ворожнечі, якщо він відповідає визначенню мови ворожнечі, викладеному в статтях 161 та 436 Кримінального кодексу України. Крім того, публічне прославлення, заперечення, виправдання або грубе применшення вчиненого геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти миру та людства вважаються мовою ворожнечі, що підлягає покаранню.

Наприклад, пропонувати зменшити кількість ромів на вокзалах, називати українців нацистами, а людей, які не їдять м'ясо чи сповідують іншу релігію, хворими.

Неприпустимим у комунікації є нешанобливе, поблажливе, зверхнє ставлення до жінок, що є проявом мовного сексизму і мізогонії.

27 березня 2019 року Комітет міністрів Ради Європи на 134-му засіданні заступників міністрів прийняв Рекомендацію CM/Rec(2019)1 державам-членам щодо запобігання сексизму та боротьби з ним.

Згідно Рекомендації, «Сексизм – це будь-яка дія, жести, візуальний прояв, вимовлені або написані слова, практика чи поведінка, в основі яких – ідея, що особа чи група осіб є менш значимими, гіршими через їхню стать».

Мовний сексизм проявляється через спрямовані на особу або групу осіб принизливі сексистські коментарі, сексуальну об'єктивізацію, сексистські жарти, відверті зауваження, знецінюючі коментарі про одяг, зовнішній вигляд.

Сексизм може виявлятися у різних формах:

вживання відверто образливих або таких, що представляють жінок гіршими за чоловіків, висловів, підсміювання над жінкою, приниження її гідності;

некоректні зауваження/запитання щодо зовнішності, сімейного стану, одягу, макіяжу;

непристойні анекдоти, коментарі із сексуальним підтекстом, різноманітні звуки, жести сексуального характеру;

звертання до поліціантки під час служби або у публічній сфері «сонечко»,

«красунечко» тоді, як поліцейська не може відповісти чоловіку «місяцю ясний, красене»;

звертання до поліціантки через їх біологічні характеристики або стосунки з чоловіками наприклад, «дівчино» (до незаміжньої молоді особи жіночої статі) чи «жінко» (до заміжньої жінки);

Мовний сексизм щодо жінок-матерів та майбутніх матерів проявляється як осуд матерів, які не залишаються вдома з дітьми. Негативний вплив спричиняють також сексистські висловлювання щодо чоловіків, які піклуються про своїх дітей.

Наприклад, мовний сексизм – це вислови: «чоловік завжди сильніший за жінку, це зумовлено фізіологією», «жіноча логіка», «жіночі балачки», «жіноче щастя», «чоловічий характер», «воїн – завжди чоловік», «вона – чоловік у спідниці», «чоловіки не плачуть».

Працівники НПУ повинні в собі виховувати та підтримувати дієву гендерну позитивну політику Національної поліції України щодо впровадження андрогенних рис спілкування, конструювати спільне нейтральне поле взаємодії, де на перший план повинні виходити професійні якості особистості.

3.2 Використання фемінітивів

Український правопис закріпив тенденцію до утворення фемінітивів від іменників чоловічого роду за допомогою спеціальних суфіксів для означення осіб жіночої статі.

Фемінітиви – це не данина моді, як часто вважають. Вони здавна були властиві українській мові. У першому українському друкованому словнику – «Лексисі» Лаврентія Зизанія (1596 р.) – вже було сім жіночих означень; «Словник української мови» за редакцією Бориса Грінченка, укладений у 1907–1909 роках, теж містив фемінітиви, а в одинадцятитомному словнику української мови – більш ніж три тисячі іменників-фемінітивів.

Для того, щоб жінки стали більш видимими у суспільному дискурсі, варто використовувати стратегію нейтралізації і стратегію фемінізації, яка полягає в послідовному вживанні фемінітивів і, відповідно, зменшенні використання чоловічого роду як загального для всіх..

Фемінітиви – слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду (які зазвичай використовуються до всіх людей незалежно від їхньої статі), які позначають людину за професією, посадою, видом занять, у жіночому роді, якщо йдеться про жінок.

Наприклад: письменник – письменниця, професор – професорка, відвідувач – відвідувачка, заявник – заявниця.

Уникайте жартівливо-іронічних контекстів їх уживання.

Для творення фемінітивів в українській мові вживають:

суфікс –К–, який є найпродуктивнішим, позаяк за його допомогою утворено більшість фемінітивів-новотворів (позивач – позивачка);

суфікс **–ИЦ–**, який додається до чоловічої основи на **–(н)ик**, **–ець** (засновник – засновниця, підприємець – підприємця, переможець – переможниця);

суфікс **–ИН–**, який раніше використовувався лише в кількох словах (кравчиня, майстриня, мисткиня), а тепер додається до основ на **–ець** (виборець – виборчиня, фахівець – фахівчиня) і до основ на приголосних, які тривалий час вважались як такі, що не піддаються фемінізації (шеф – шефиня, член – членкиня);

суфікс **–ЕС–** (поет – поетеса, критик – критикеса), хоча він є найменш продуктивним зі всіх (навіть поетка витісняє поетесу, акторка – актрису).

4. Застосування гендерно-чутливих механізмів (прийомів) працівниками НПУ

Гендерно чутливе спілкування передбачає наявність толерантної свідомості, яка базується на ряді психологічних рис особистості: емпатії або соціальної чутливості, проникливості, які необхідні чоловікам і жінкам у їх взаєминах.

Правила використання гендерно чутливої мови направлені на пом'якшення конфліктності між особистостями різної статі, подолання комунікативних бар'єрів, викликаних гендерними стереотипами і різними стилями поведінки статей унаслідок соціалізації.

Гендерно чутлива комунікація – необхідний навик для всіх працівників НПУ.

Гендерно чутливе спілкування повинне відбуватись на мікрорівні та на мезорівні, на рівні колективів під час діяльності.

В органах та підрозділах НПУ де включені в діяльність як чоловіки, так і жінки, повинні реалізовуватись принципи гендерно чутливого спілкування.

З метою використання гендерно чутливої мови в органах системи НПУ працівникам заборонені: дискримінаційні висловлювання (містять образливі, принижуючі твердження щодо осіб на підставі статі, зовнішності, одягу, сексуальної орієнтації, віросповідання тощо); утиски; мова ненависті тощо.

Працівники НПУ під час основної діяльності, спілкування, коментарів, у публічних висловлюваннях (повідомленнях) та публічних матеріалах зобов'язані:

виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожної людини, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку, не допускати дискримінації в будь-якій формі;

дотримуватися засад гендерно чутливої мови, не використовувати гендерну асиметрію мови, мовний сексизм, гендерні стереотипи;

виявляти у власній свідомості гендерні стереотипи та змінювати їх, використовуючи виключно нейтральну лексику: «чоловіки та жінки»;

використовувати форми, що включають обидві статі / нейтралізацію граматичного роду, зокрема завдяки збірним поняттям (колеги, студентство, спільнота, аудиторія);

у випадках, коли потрібно особливо підкреслити присутність представників обох статей, при зверненні до аудиторії використовувати форму звернення – пані та панове;

використовувати «кожна людина (особа)» замість неозначено-особових займенників всякий, інший, кожен, будь-хто, які імпліцитно апелюють до чоловічого роду;

використовувати фемінитиви, що дозволяє зробити видимою роботу жінок на стереотипно «нежіночих» посадах та демонструє роль жінок як повноцінних суб'єктів суспільно-політичного життя;

вживати слова, які позначають особу за професією, посадою, видом занять у жіночому роді, якщо йдеться про жінок, як в однині (громадянка), так і в множині (заявниці);

тестувати слова у «дзеркалі»: чи добре виглядатимуть використовувані фрази/текст;

під час публічних виступів використовувати інклюзивну мову, що не виключає представників жодної статі.

уникати займенників «він», «його», «йому» шляхом випускання займенника, перебудови речення або використання множини замість однини. В окремих випадках можна використовувати пасивний стан дієслів (наприклад, замість «працівник визнає, що у нього набагато більше роботи, ніж було десятиріччя тому», використовуйте «у працівників набагато більше роботи, ніж було десятиріччя тому»);

чергувати терміни «чоловіки та жінки», «він та вона» з «жінки та чоловіки», «вона та він», «мати й батько», що допоможе позбавитися враження, що жінки є менш важливими;

уникати використання стереотипних уявлень про ролі та здібності людей залежно від їх статі;

уважно ставитися до контексту та уникати використання мови, яка може підтримувати гендерні стереотипи або дискримінаційні погляди;

уникати стереотипних висловлювань: «слабка стать» або «сильна стать»;

уникати відверто образливих для жінок і чоловіків висловів або таких, що змальовують жінку гіршою за чоловіка, і навпаки, чоловіка – гіршим за жінку;

уникати тверджень, які закріплюють у мові та свідомості гендерні стереотипи, наприклад: чоловіки – чудові керівники, жінки - ідеальні виконавці.

Мова повинна бути універсальною та зрозумілою для всіх, незалежно від статі.

Працівники НПУ зобов'язані при підготовці інформаційних, аналітичних, презентаційних матеріалів брати до уваги гендерний та недискримінаційний компоненти аналізу (наприклад, презентувати дані, дезагреговані за статтю).

Необхідно завжди пам'ятати про те, що мова може посилювати або руйнувати гендерну нерівність.

5. Забезпечення використання гендерно чутливої мови в системі НПУ

Гендерно чутлива мова є важливим інструментом для побудови інклюзивного, рівноправного та поважного суспільства.

Творення гендерно чутливої мови – не абстрактна мета, а важливе завдання. Його виконання – довгостроковий процес, у межах якого всі культурні, соціальні, політичні й економічні норми зазнають принципових змін. Воно потребує також нового мислення, коли стереотипні уявлення про жінок і чоловіків не обмежують свободи їхнього вибору для представників обох статей.

Шляхом уникнення стереотипів, використання гендерно нейтральних форм та врахування різноманітності гендерних ідентичностей у діяльності поліції створюється мовленнєве середовище, в якому кожна особа відчуває себе визнаною та поважною. Важливою є постійна підтримка керівництва та активна участь працівників НПУ у впровадженні гендерно чутливої мови як на рівні індивідуальних комунікацій, так і на рівні виконання службових обов'язків під час спілкування з колегами тощо.

Керівництву системи НПУ рекомендовано підтримувати проведення внутрішніх інформаційних та просвітницьких кампаній, спрямованих на підвищення рівня обізнаності колективу (особового складу) щодо використання гендерно чутливої мови та невикористання гендерної асиметрії мови, мовного сексизму, гендерних стереотипів тощо.

Для проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з метою навчання та підвищення обізнаності працівників НПУ з цих питань можуть залучатись відповідні фахівці/експерти інших органів та установ.

Знання основ гендерного ділового спілкування у системі НПУ дозволить уникати або швидко реагувати на непорозуміння, комунікативні бар'єри і конфлікти на службі (роботі) та при спілкуванні між чоловіками і жінками, підтримає високий рівень дотримання професійно-етичних норм поведінки під час виконання службових обов'язків, а також сприятиме посиленню авторитету та довіри громадян до НПУ.

Забезпечення на практиці рівних прав і можливостей жінкам і чоловікам повинно стати важливим і рішучим кроком уперед на шляху розбудови демократичного суспільства в Україні.
